

ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ ПОСАДОВИХ ОСІБ ТА ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У СФЕРІ НАПОВНЕННЯ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ

ORGANIZATION OF THE ACTIVITIES OF STATE OFFICIALS AND LOCAL GOVERNMENT BODIES IN THE FIELD OF FILLING LOCAL BUDGETS

У статті узагальнено базові напрями організації діяльності державних посадових осіб та органів місцевого самоврядування у сфері наповнення місцевих бюджетів. Обґрунтовано, що питання удосконалення процесу формування доходів місцевих бюджетів та пошук резервів їх збільшення є надзвичайно актуальним в умовах розширення повноважень, якими наділяються органи місцевого самоврядування. Ураховано, що недостатність власних стабільних джерел доходів значно обмежує вплив місцевих органів влади на соціально-економічний розвиток регіонів. Тому розширення та оптимізація джерел наповнення місцевих бюджетів є надзвичайно важливим завданням, вирішення якого сприятиме підвищенню рівня фінансової незалежності органів місцевого самоврядування і якісному виконанню покладених на них завдань і функцій. На прикладі надходжень до бюджету м. Кривий Ріг виявлено, що основними проблемами наповнюваності міського бюджету є незначна питома вага місцевих податків та зборів в бюджеті; великі обсяги офіційних трансфертів, що не стимулює розвиток міста; незначні обсяги надходження за рахунок цільових фондів та операцій з капіталом. З метою усунення виявлених запропоновані наступні заходи: використання муніципальних облигацій у якості залучення додаткових ресурсів; органам місцевого самоврядування доцільно приймати рішення про встановлення місцевих податків і зборів за самостійно визначеною формою з урахуванням вимог Податкового Кодексу України і одночасно з цим приймати рішення про встановлення ставок та пільг зі сплати земельного податку та податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки; активізація ролі органів місцевого самоврядування у процесах формування ринку нерухомості та реалізація політики в напрямку створення умов для розвитку ринкового середовища. Зазначене передбачає взяття активної участі в інвестиційних процесах, тому що інвестування в нерухомість, як відомо, характеризується високим мультиплікаційним ефектом і забезпечує економічне зростання. Якісна організація діяльності державних посадових осіб у сфері наповнення місцевих бюджетів може бути драйвером розвитку територіальних громад і регіонів.

Ключові слова: бюджет, органи місцевого самоврядування збори, податки, неподаткові надходження.

The article summarizes the basic directions of organizing the activities of state officials and local self-government bodies in the field of filling local budgets. It is well-founded that the issue of improving the process of formation of local budget revenues and finding reserves for their increase is extremely urgent in the conditions of the expansion of powers granted to local self-government bodies. It is taken into account that the insufficiency of own stable sources of income significantly limits the influence of local authorities on the socio-economic development of regions. Therefore, the expansion and optimization of the sources of filling local budgets is an extremely important task, the solution of which will contribute to increasing the level of financial independence of local self-government bodies and the high-quality performance of tasks and functions assigned to them. On the example of revenues to the budget of the city of Kryvyi Rih, it was found that the main problems of filling the city budget are the insignificant specific weight of local taxes and fees in the budget; large volumes of official transfers, which does not stimulate the development of the city; small amounts of revenue from trust funds and capital operations. In order to eliminate the detected, the following measures were proposed: the use of municipal bonds as an attraction of additional resources; it is expedient for local self-government bodies to make decisions on the establishment of local taxes and fees according to an independently determined form, taking into account the requirements of the Tax Code of Ukraine, and at the same time make decisions on the establishment of rates and benefits for the payment of land tax and tax on immovable property, other than a land plot; activation of the role of local self-government bodies in the processes of formation of the real estate market and implementation of policies aimed at creating conditions for the development of the market environment. This implies active participation in investment processes, because investing in real estate, as is known, is characterized by a high multiplier effect and ensures economic growth. The high-quality organization of the activities of state officials in the field of filling local budgets can be a driver of the development of territorial communities and regions.

Key words: budget, local self-government bodies, taxes, fees, non-tax revenues.

УДК 352.07

DOI <https://doi.org/10.32782/rma2663-5240-2022.31.14>

Міщук Є.В.

к. екон. наук, доцент,
доцент кафедри обліку, оподаткування,
публічного управління
та адміністрування
Криворізький національний університет

Голобородько Т.В.

к. екон. наук, доцент,
доцент кафедри обліку, оподаткування,
публічного управління
та адміністрування
Криворізький національний університет

Мартинюк О.В.

студент I курсу магістратури
факультету економіки та управління
бізнесом
Криворізький національний університет

Постановка проблеми у загальному вигляді. На сьогодні накопичилося чимало проблем в діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування. Від їх розв'язку залежить можливість забезпечити прозорість й послідовність правил і методик визначення напрямів і розмірів підтримки місцевих бюджетів; оцінити рівень організації діяльно-

сті державних посадових осіб у наповненні бюджетів, оцінити фінансово-економічний потенціал районів і міст, податкових ресурсів і дохідної бази місцевих бюджетів на основі регулярної розробки звітних і прогнозних фінансових балансів міст, районів і областей, а також оцінки їхнього податкового потенціалу; сконцентрувати ресурси місцевих бюджетів,

що спрямовуються на інвестиції в реальний сектор економіки і соціальну сферу, у межах бюджету розвитку та довгострокове закріплення порядку розподілу загальнодержавних податків, зборів та інших платежів між бюджетами. Результатом ефективної організації діяльності посадових осіб, особливо органів місцевого самоврядування, мала б стати їх зацікавленість самостійно залучати фінансові ресурси та нарощувати інвестиційну привабливість регіону.

Для зміцнення фінансової основи органів місцевого самоврядування і надання їм досить широких повноважень необхідно прагнути до досягнення реальної бюджетної самостійності і фінансової децентралізації через удосконалення системи регулювання міжбюджетних відносин, посилення інвестиційної складової місцевих бюджетів, підвищення ефективності управління коштами місцевих бюджетів та посилення контролю і відповідальності за дотриманням бюджетного законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливою складовою бюджетної системи є діяльність державних посадових осіб у сфері наповнення місцевих бюджетів. Від забезпеченості їх фінансовими ресурсами залежить соціально-економічний розвиток як окремої території так і держави загалом. Дослідженню

питань організації діяльності державних посадових осіб присвячено наукові праці: Й. Бескид [1], Д. Бутаков [2], М. Васильєва [4], В.Кулік [6], Ю. Пасічник [8] та інші. Аналіз наукових праць свідчить, що місцеві бюджети є важливою ланкою бюджетної системи України, саме вони забезпечують органи державної влади та органи місцевого самоврядування грошовими коштами, які необхідні для виконання ними своїх функцій.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на наукову розробленість теми, деструктивні чинники в економіці через карантинні обмеження та інші кризові прояви актуалізують необхідність дослідження організації діяльності державних посадових осіб та органів місцевого самоврядування у сфері наповнення місцевих бюджетів.

Метою роботи є удосконалення організації діяльності державних посадових осіб та органів місцевого самоврядування у сфері наповнення місцевих бюджетів.

Виклад основного матеріалу. Базові напрями організації діяльності державних посадових осіб та органів місцевого самоврядування у сфері наповнення місцевих бюджетів пролягають крізь етапи бюджетного процесу на місцевому рівні (табл. 1).

Таблиця 1

Основні етапи діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування у сфері наповнення місцевих бюджетів

№ етапу	Відповідальний	Зміст етапу
1	Міністерство фінансів	Доведення до виконавчих органів місцевих рад особливостей формування проектів місцевих бюджетів на наступний бюджетний період
2	Виконавчі органи місцевих рад	Надання профільним міністерствам і відомствам інформації, необхідної для визначення обсягів трансфертів з державного бюджету та інших показників бюджету
3	Місцеві фінансові органи	Розробка інструкцій з підготовки бюджетних запитів та доведення їх до головних розпорядників бюджетних коштів
4	Головні розпорядники бюджетних коштів	Підготовка бюджетних запитів, забезпечення їхньої своєчасності та достовірності
5	Місцеві фінансові органи	Аналіз бюджетних запитів на предмет відповідності меті, пріоритетності, дієвості й ефективності використання бюджетних коштів; прийняття рішення про включення бюджетних запитів до проекту місцевого бюджету
6	Міністерство фінансів	Протягом тижня з дня схвалення Кабінетом Міністрів проекту закону про Державний бюджет України — доведення виконавчим органам місцевих рад прогнозних обсягів трансфертів з державного бюджету
7	Міністерство фінансів	Протягом тижня з дня прийняття проекту закону про Державний бюджет України в другому читанні — доведення виконавчим органам місцевих рад обсягів трансфертів з державного бюджету та вимог до складання проектів місцевих бюджетів
8	Виконавчі органи місцевих рад	Схвалення проекту рішення про місцевий бюджет перед його розглядом на сесії місцевої ради

Джерело: [7]

Трактування авторами поняття «Доходи місцевих бюджетів»

Автор	Визначення
Й. Бескид [1]	Доходи місцевих бюджетів – частка централізованих ресурсів органів місцевого самоврядування, які необхідні для виконання ними відповідних функцій.
Д. Бутаков [2]	Доходи місцевих бюджетів – сукупність економічних відносин, які сприяють територіальному розподілу ВВП держави та забезпечують формування фінансової бази місцевих органів влади
М. Васильєва [4]	Доходи місцевих бюджетів – джерело формування основної частини матеріальної бази місцевих органів влади, не приділяють належної уваги дослідженню економічної природи конкретних видів надходжень.
Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [5]	Доходи місцевих бюджетів – формуються за рахунок власних, визначених законом, джерел та закріплених у встановленому порядку загальнодержавних податків, зборів та інших обов’язкових платежів
В.О. Кулік [6]	Доходами місцевих бюджетів – є кошти, що надходять у постійне користування на безповоротній основі, які забезпечують стабільність бюджету і фінансування його видатків.
Ю.В. Пасічник [8]	Доходи місцевих бюджетів – як окрема економічна категорія виражають сферу економічних відносин суспільства, яка пов’язана з формуванням, розподілом та використанням фінансових ресурсів регіонального рівня і використовується місцевими органами влади для забезпечення поточних і перспективних завдань розвитку регіону

Джерело: систематизована автором за результатами аналізу праць [1; 2; 3; 4; 6; 8]

Відносини щодо формування фінансових ресурсів на регіональному рівні уособлюються у величині доходів місцевих бюджетів, що призначені для реалізації функцій місцевих органів влади [11]. Доцільним є розглянути питання, як в літературних та законодавчих джерелах дають визначення поняття «доходи місцевих бюджетів», більш детально ми можемо переглянути зазначену вище інформацію у табл. 2.

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що серед вчених-економістів у розумінні економічного змісту доходів місцевих бюджетів панує дві концепції. Відповідно, одні науковці, визначаючи зміст доходів місцевих бюджетів, абстрагуються трактуванням їх як економічних відносин, для інших – доходи місцевих бюджетів асоціюються з частиною централізованих ресурсів держави, що зосереджуються у відповідних централізованих фондах грошових коштів. Тож, термін «доходи місцевих бюджетів» використовується для визначення різних за своєю природою об’єктів та явищ, оскільки, з одного боку, це поняття відображає сукупність особливої сфери фінансових відносин, пов’язаних із формуванням фондів грошових коштів місцевих органів влади, а з другого боку – є матеріальним вираженням частини бюджетних відносин у вигляді податкових та неподаткових надходжень, доходів від операцій з капіталом й офіційних трансфертів. Крім того вважаємо, що сутність доходів місцевих

бюджетів доцільно розглядати також і у контексті їх суспільного призначення, поєднання загальнодержавних інтересів та інтересів територіальних громад у процесі наповнення бюджетів на локальному рівні. Тому подані вище визначення необхідно уточнити, акцентуючи увагу на економічному змісті доходів місцевих бюджетів та конкретизуючи їх призначення в умовах зміцнення інституту місцевого самоврядування. На нашу думку, доходи місцевих бюджетів виражають сферу економічних відносин суспільства, яка пов’язана з формуванням, розподілом та використанням фінансових ресурсів регіонального рівня і використовується місцевими органами влади для забезпечення поточних і перспективних завдань розвитку регіону. Вважаємо, що такий підхід до з’ясування суті поняття підкреслить особливості мобілізації доходів місцевих бюджетів саме в умовах ринкової економіки, що, у свою чергу, на практиці передбачатиме збільшення їх обсягів на фінансування власних і делегованих повноважень органів місцевої влади.

Повноваження органів місцевого самоврядування під час формування місцевого бюджету можна представити як сім послідовних і взаємопов’язаних етапів (рис. 1).

Результатом реалізації представлених повноважень можна назвати наповнюваність місцевого бюджету. Тому з метою вивчення тенденцій щодо діяльності посадових осіб органів місцевого самоврядування у сфері

1. Затвердження програми соціально-економічного та культурного розвитку →
2. Затвердження цільових програм з інших питань місцевого самоврядування →
3. Затвердження місцевого бюджету → 4. Установлення місцевих податків і зборів → 5. Ухвалення рішення про надання пільг зі сплати місцевих податків і зборів → 6. Ухвалення рішення про здійснення місцевих запозичень → 7. Визначення розміру частки прибутку комунальних підприємств, установ та організацій, яка підлягає зарахуванню до місцевого бюджету

Рис. 1. Повноваження органів місцевого самоврядування під час формування місцевого бюджету

Джерело: [7]

наповнення місцевих бюджетів розглянемо надходження до місцевого бюджету м. Кривий Ріг за 2017 – 2020 рр. Вихідні дані згруповано у табл. 3.

Відтак, упродовж 2017–2020 рр. надходження до бюджету м. Кривий Ріг стабільно збільшувалися. Далі зупинимося на аналізі їх динаміки у розрізі окремих статей (табл. 4).

Проведений аналіз динаміки надходжень дозволяє зробити висновок про уповільнення темпу їх росту. Так, у відносному вираженні

темпу росту складав у 2018 р. – 124%, у 2019 р. – 115%, у 2020 р. – 108%. На цю тенденцію мала вплив позитивна динаміка за всіма складовими доходів. Зокрема, податкові, неподаткові надходження та офіційні трансферти постійно зростали з незначним уповільненням темпів за 2020 р. Однак, як не дивно, найбільші темпи росту (968,24%) мають цільові фонди за 2017 р., що були затверджені місцевою радою та використовувалися для фінансування конкретних цільових програм і заходів. Це гово-

Таблиця 3

Вихідні дані щодо надходжень Криворізького міського бюджету за 2017–2020 рр., тис. грн.

Показник	2017 рік	2018 рік	2019 рік	2020 рік
Податкові надходження	2 532 115	3 107 083,9	3 757 032,1	5 120 138,6
Офіційні трансферти	2 265 362,3	2 954 560,1	3 174 012,7	2 395 611,1
Неподаткові надходження	271 252,7	224 574,1	278 093,8	326 355,2
Цільові фонди	4127	4 477,5	43 353	15 534,1
Доходи від операцій з капіталом	3 535,7	4 759,8	8 726,1	5 464,6
Всього	5 076 393	6 295 455	7 261 218	7 863 103,6

Джерело: дані Департаменту фінансів виконкому Криворізької міської ради

Таблиця 4

Динаміка надходжень до місцевого бюджету Кривого Рогу за 2017–2020 рр.

Показник	Абсолютне відхилення, тис. грн.				Темп росту, %			
	2017-2018	2018-2019	2019-2020	2016-2020	2017-2018	2018-2019	2019-2020	2017-2020
Податкові надходження	574 968,9	649948,2	1363106,5	2588023,6	122,71	120,92	136,28	202,21
Офіційні трансферти	689197,8	219452,6	-778401,6	130248,8	130,42	107,43	75,48	105,75
Неподаткові надходження	-46678,6	53519,7	48261,40	55102,5	82,79	123,83	117,35	120,31
Цільові фонди	350,5	38875,5	- 27818 ,9	11407,1	108,49	968,24	35,83	376,4
Доходи від операцій з капіталом	1224,1	3966,3	-3261,5	1928,9	134,62	183,33	62,62	154,55
Всього	1219062,7	965762,3	601885,9	2786710,9	124,01	115,3	108,29	154,9

Джерело: розраховано автором

рить про можливе розширення переліку цільових заходів у місті, і, як наслідок, необхідність їх додаткового фінансування. Доходи від операцій з капіталом, навпаки, знизились майже на 63% у 2020 р., що говорить про низьку активність органів місцевого самоврядування на ринку нерухомості та цінних паперів.

Проведене дослідження дозволяє визначити основні проблеми щодо наповнення міського бюджету м. Кривого Рогу: великі обсяги офіційних трансфертів, що не стимулює розвиток міста; незначні обсяги надходження зарахунок цільових фондів та операцій з капіталом.

Проте проблема щодо додаткового наповнення місцевого бюджету не є упущенням виключно діяльності органів місцевого самоврядування у м. Кривий Ріг. Вона має загальнодержавне значення, оскільки як основа фінансової бази органів місцевого самоврядування місцеві бюджети відіграють значну роль у забезпеченні грошовими коштами заходів економічного і соціального розвитку регіону. Обсяги місцевого бюджету, величина податкового навантаження і структура бюджетних витрат певним чином впливають на динаміку виробництва, рівень зайнятості населення і загалом соціально-економічний стан відповідної території. Місцеві бюджети є важливим економічним важелем регіонального розвитку. Тому важливим завданням фінансової діяльності місцевих органів влади є задоволення суспільних інтересів і потреб громади та сприяння соціально-економічному розвитку регіону. Через податки, податкові пільги, обсяги та напрями використання коштів реалізуються функції місцевих бюджетів. Таким чином, створюються сприятливі умови для розвитку місцевої інфраструктури, а також тих галузей, які мають вирішальне значення для задоволення потреб населення. Важливо, що місцеві фінанси відіграють основну роль у забезпеченні потреби населення у соціальних послугах.

Стосовно структури надходжень вважаємо доцільним відмітити наступне. Серед надходжень спеціального фонду бюджету найбільшу питому вагу займають кошти від відчуження майна комунальної власності, надходження від продажу землі, надходження до цільових фондів, створених місцевою владою, власні надходження бюджетних установ. Однак, значну частку в доходах бюджету займають надходження від загальнодержавних податків. Це характеризує недостатній рівень самостійності місцевих органів влади і зменшення зацікавленості органів місцевого самоврядування у забезпеченні повного обсягу надходжень, особливо податкових. Система формування місцевих бюджетів

«зверху» характеризується відсутністю дієвих стимулів для місцевих органів влади до розвитку власної податкової бази, яка залежить від економічного розвитку регіону, його соціальної та виробничої інфраструктури.

Важливе місце у формуванні доходів місцевих бюджетів належить розвитку місцевого оподаткування. Надходження від місцевих податків і зборів зараховуються безпосередньо до доходів бюджетів місцевого самоврядування. Досвід застосування місцевих податків і зборів в Україні засвідчує поки що незначну їхню роль у формуванні фінансів органів місцевого самоврядування. Оскільки податки сплачуються, в основному, з доходів економічних суб'єктів, проблему наповненості дохідної частини місцевих бюджетів доцільно розв'язувати через зміцнення та нарощування виробничих можливостей суб'єктів господарювання, чим забезпечуватиметься необхідний рівень дохідності і економічне зростання адміністративно-територіальної одиниці за місцем розміщення суб'єкта господарювання. Тому, на думку фахівців – практиків, доцільно розширити права органів місцевого самоврядування у сфері встановлення податків і зборів, а за центральними органами влади залишити контроль за рівнем загального податкового навантаження.

Висновки. На прикладі надходжень до бюджету м. Кривий Ріг виявлено, що основними проблемами щодо наповнення міського бюджету є незначна питома вага місцевих податків та зборів в бюджеті; великі обсяги офіційних трансфертів, що не стимулює розвиток міста; незначні обсяги надходження за рахунок цільових фондів та операцій з капіталом.

З метою усунення виявлених проблем доцільними видаються наступні заходи:

- використання муніципальних облігацій у якості залучення додаткових ресурсів;
- органам місцевого самоврядування доцільно приймати рішення про встановлення місцевих податків і зборів за самостійно визначеною формою з урахуванням вимог Податкового Кодексу України і одночасно з цим приймати рішення про встановлення ставок та пільг зі сплати земельного податку та податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки;
- активізація ролі органів місцевого самоврядування у процесах формування ринку нерухомості та реалізація політики в напрямку створення умов для розвитку ринкового середовища. Зазначене передбачає взяття активної участі в інвестиційних процесах, тому що інвестування в нерухомість, як відомо, характеризується високим мультиплікаційним ефектом і забезпечує економічне зростання.

У перспективі дослідження варто акцентувати увагу на інституційній та правовій базах міжбюджетного фінансування; відстеженню невідповідності між зобов'язаннями за видатками та джерелами фінансування, а також підвищенню стимулів у місцевих органів влади для гарантування надходжень до бюджету. Для зміцнення фінансової основи органів місцевого самоврядування і надання їм досить широких повноважень необхідно прагнути до досягнення реальної бюджетної самостійності і фінансової децентралізації через удосконалення системи регулювання міжбюджетних відносин, посилення інвестиційної складової місцевих бюджетів, підвищення ефективності управління коштами місцевих бюджетів та посилення контролю і відповідальності за дотриманням бюджетного законодавства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бескид Й. Державні фінанси в умовах демократії: Вступ до фінансової науки. Київ : Либідь, 2000. 187 с.
2. Бутаков Д. Теоретичні підвалина дослідження суті державного бюджету України. *Фінанси України*. 2008. № 1. С. 16.
3. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> (дата звернення: 26.10.2022)
4. Васильєва М. Теорія фінансів : підручник. Київ : НІОС, 2000. 416 с.
5. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/280/97-вр> (дата звернення: 26.10.2022)
6. Кулік В.О., Кравченко В. І. Місцеві фінанси України : навч. посіб. Київ : Знання, 1999. 487 с.
7. Онищук І., Остріченко Ю. Настільна книга голови ОТГ: місцеві бюджети. URL: https://hromady.org/wp-content/uploads/2019/06/Місцеві_бюджети-з-обкладинкою.pdf (дата звернення: 26.10.2022)
8. Пасічник Ю.В. Бюджетна система України та зарубіжних країн. Київ : КНТЕУ, 2002. 378 с.
9. Рибак С. Бюджетна стратегія: українські реалії та зарубіжний досвід. *Економіка України*. 2011. № 8. 40–45 с.
10. Соколовська А. М. Податкова система в Україні у контексті її впливу на розвиток економіки. *Фінанси України*. 2006. № 9. С.65-81.
11. Чуницька І. І. Бюджетно-податкові важелі формування фінансового потенціалу держави : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08. Податкова академія України, Ірпінь, 2009. 18 с.